

PROSVJEĆIVANJE NARODA I PROBLEM NEPISMENOSTI U CRNOJ GORI I JUGOSLAVIJI (1947–1951)

Nenad PEROŠEVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić
e-mail: nenadp-nk@t-com.me

Miloš KRIVOKAPIC

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić
e-mail: krivokapicmilos@yahoo.com

IZVLEČEK

Proces poučevanja in opismenjevanja ljudi v Črni Gori in Jugoslaviji je bila ena izmed prioritarnih nalog ljudske oblasti v socialistični Jugoslaviji in Črni Gori v času prve petletke 1947-1951. Delo temelji prvenstveno na relevantnih arhivskih virih in literaturi. V delu se analizira proces poučevanja in opismenjevanja ljudstva, s posebnim poudarkom na Črni Gori, ki je bila v družbeno-ekonomskem pogledu, kot tudi v deležu pismenega prebivalstva, ena izmed najbolj nerazvitih republik socialistične Jugoslavije. Kljub nekaterim pomanjkljivim podatkom, je iz primerjave rezultatov poučevanja in opismenjevanja Črnogorcev z rezultati drugih federativnih republik razviden velik napredek. To je bil tudi eden izmed pogojev za temeljno družbeno-ekonomsko preobrazbo družbe v Črni Gori, kakor tudi v ostalih republikah bivše Jugoslavije, do katerega bo prišlo po prvi petletki.

Ključne besede: Črna Gora, Jugoslavija, poučevanje, opismenjevanje, Petletni razvojni načrt 1947-1951

L'ERUDIZIONE DEL POPOLO E IL PROBLEMA DELL'ANALFABETISMO IN MONTENEGRO ED IN JUGOSLAVIA (1947-1951)

SINTESI

Il processo di erudizione e di alfabetizzazione del popolo in Montenegro ed in Jugoslavia era uno dei compiti primari che, nell'attuazione del Piano di sviluppo quinquennale 1947-1951, si erano prefisse le autorità nazionali nella Jugoslavia socialista e in Montenegro. Il presente lavoro si basa principalmente su rilevanti fonti archivistiche e letterarie e intende analizzare il processo di erudizione e di alfabetizzazione del popolo, ponendo un particolare accento sulla situazione in Montenegro, una delle più sviluppate tra le repubbliche della Jugoslavia socialista per quanto riguarda l'aspetto socio-economico e l'alfabetizzazione del popolo. Confrontando i risultati ottenuti relativamente al processo di erudizione e di alfabetizzazione del popolo in Montenegro con quelli delle altre repubbliche federali, emerge che, nonostante alcune manifeste carenze, sono stati compiuti grandi passi in questo processo, il che rappresentava una delle condizioni per quella radicale trasformazione socio-economica in Montenegro come anche nelle altre repubbliche dell'ex Jugoslavia, a cui si sarebbe poi giunti in seguito al Piano di sviluppo quinquennale.

Parole chiave: Montenegro, Jugoslavia, erudizione, alfabetizzazione, Piano di sviluppo quinquennale 1947-1951

UVOD

Obrazovna politika bitan je pokazatelj i obilježje modernosti, stoga je bitno ukazati na statističke podatke. Tako je prema broju nepismenog stanovništva 1921. godine Crna Gora bila na trećem mjestu sa 67,02% nepismenog stanovništva u Kraljevini SHS. Ispred nje su bile Makedonija (83,86%) i Bosna i Hercegovina (80,55%), a iza nje Srbija (65,43%), Dalmacija (49,48%), Hrvatska, Slavonija i Međumurje (32,15%), Banat, Bačka i Baranja (23,31%) i Slovenija sa 8,85% nepismenog stanovništva. Od ukupnog broja stanovnika Zetske banovine starijeg od 10 godina bilo je pismeno 51,2% muške i 17,1% ženske populacije, što je u prosjeku činilo 34% (Dimić, 1997, III, 418–419). Mali broj analfabetskih tečajeva u banovini (svega od 15 do 20 godišnje, sa 1.000 do 1.500 polaznika) nije mogao značajnije da utiče na prosvjećenost stanovništva (Dimić, 1997, II, 92). U Zetskoj banovini je naročito bila izražena još jedna negativna tendencija koja je imala velikog uticaja na sveukupan kulturno-prosvjetni razvoj – odliv inteligencije iz kontinentalnog dijela (naročito iz Crne Gore i Hercegovine). U najvećoj mjeri on je bio usmjeren prema Srbiji (oko 72,7%), zatim prema Hrvatskoj (11,4%), dok je procenat odliva u druge dijelove države bio znatno manji (Babović-Raspopović, 2002, 123). Svakako, sve ove pokazatelje treba imati u vidu kada se razmatra proces prosvjećivanja i opismenjavanja stanovništva u Crnoj Gori i Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata jer su ratna razaranja i stradanja u kombinaciji sa naslijeđenim predratnim siromaštvom i oskudicom dodatno otežali taj proces. Poslije oslobođenja u Crnoj Gori bilo 79.741 nepismenih, a 1947. godine 50.377 (DACG, 86, 1947/1). U periodu 1947–1951. učinilo se dosta u pogledu opismenjavanja stanovništva i Crne Gore i ostalih bivših jugoslovenskih republika. Međutim, ovaj problem nije u potpunosti riješen jer je i u posljednjoj deceniji dvadesetog vijeka, preciznije 1991. godini, u Jugoslaviji registrovano 17,3% nepismenog stanovništva, a u Crnoj Gori 11,2% (Lakić, 2001, 25).

PROBLEM NEPISMENOSTI U CRNOJ GORI U DOBA KRALJEVINE SHS (JUGOSLAVIJE) 1918–1941.

Crnu Goru za vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije (1918–1941) karakterizovao je nizak nivo kulturno-prosvjetnih aktivnosti. Uzrok tome, prvenstveno, treba tražiti u veoma skromnim materijalnim potencijalima i u nedostatku stručnog kadra. Svega 200 fakultetski obrazovanih ljudi, tri štamparije i tri velike gimnazije (koliko ih je bilo 1923), nije predstavljalo adekvatnu podlogu, niti je imalo potrebnu snagu da pokrene kulturne aktivnosti na širim osnovama. To je, uglavnom, bila posljedica lošeg ekonomskog nasljeđa¹. Broj škola u Crnoj Gori

u periodu od 1918. do 1941. sporo je rastao. Školske 1923/24. u Zetskoj oblasti (kojoj je pripadala i Peć) radile su 342 škole sa 23.472 učenika. Zetska oblast je tada obuhvatala 322.130 stanovnika. Dakle, jedna škola na 942 stanovnika, jedan učitelj na 444 stanovnika i jedan učenik na 13 stanovnika. Posljednje školske godine (1939/40) prije izbijanja rata 1941. u Crnoj Gori je registrovano 440 osnovnih i osnovnih viših škola, sa 37.620 učenika, čime je obuhvaćeno 49,8% ukupnog broja djece dorasle za školu. Bilo je 12 gimnazija 1940. godine a broj učiteljskih škola je u 1941. spao sa četiri na dvije (Pejović, 1986, 17–19, 29–30).

Posebno treba imati u vidu da je nakon stvaranja banovina 1929. godine današnja teritorija Crne Gore (13.812 km²) ušla u sastav Zetske banovine (30.741 km², sa 875.315 stanovnika po popisu iz 1931) koja je obuhvatala južnu Dalmaciju sa Dubrovnikom, Hercegovinu sa Trebinjem, Gackom, Bilećom, Nevesinjem, Čapljinom, zatim Foču, Kalinovik, Pljevlja, Priboj, Novu Varoš, Sjenicu, Rašku, Novi Pazar i Mitrovicu (Dimić, 1997, II, 86). Tako veliko teritorijalno proširenje i povećan broj stanovnika zahtijevao je duži vremenski period povezivanja tih, u kulturno-ekonomskom pogledu, različitih regiona.

PROBLEM NEPISMENOSTI U CRNOJ GORI ZA VRIJEME OBNOVE I IZGRADNJE 1945–1946.

Obnova školstva u Crnoj Gori u toku dvije godine obnove i izgradnje (1945–1946) ratom razrušene zemlje, podrazumijevala je ne samo popravku školskih objekata, već i otvaranje novih škola i uvođenje novih oblika obrazovanja. Osobito velika pažnja bila je usmjerena na opismenjavanje stanovništva. Arhivski podaci govore da je poslije oslobođenja u Crnoj Gori bilo 79.741 nepismenih, a da se u 1947. godinu ušlo sa 50.377 nepismenih. Od toga broja bilo je 23.000 osoba starijih od 69 godina koja nijesu dolazila u obzir za opismenjavanje, tako da je ostalo 27.377 nepismenih (DACG, 86, 1947/1).

I pored dobrih rezultata ostvarenih u borbi protiv nepismenosti, u Crnoj Gori taj problem, ipak, nije bio riješen u dvogodišnjem periodu obnove 1945–1946. Treba istaći da je do 1. II 1947. godine kampanja protiv nepismenosti u Crnoj Gori dala bolje rezultate u planinskim krajevima, i pored težih uslova za rad, nego u primorskim srezovima. „Pobjeda“ prenosi podatke o broju nepismenih stanovnika u Crnoj Gori koji se unekoliko razlikuju od podataka dobijenih iz arhivske građe (Pobjeda, 5/1947), što samo ukazuje da statistika u Crnoj Gori u tom periodu nije bila u potpunosti precizna i da su statistički podaci dopunjavani i mijenjani shodno situaciji na terenu, a na to ukazuju podaci u Tabeli 1.

¹ Tako, na primjer, tadašnja crnogorska inteligencija nije učestvovala ni u manifestaciji organizovanoj povodom prenosa Njegoševih kostiju na Lovćen 1925. godine (Pejović, 1982, 13–14).

Tabela 1

Srez	Broj nepismenih	Obuhvaćeno do 1. II 1947.	Procenat obuhvaćenih	Primljena obaveza
Andrijevića	6.156	1.600	25,98	30%
Bijelo Polje	7.038	2.089	29,65	25%
Bar	4.421	500	11,30	20%
Berane	7.152	1.247	17,43	25%
Danilovgrad	2.136	380	17,78	30%
Kolašin	2.025	435	21,48	20%
Kotor	2.023	215	10,62	25%
Nikšić	4.277	905	21,13	20%
Pljevlja	8.236	1.722	20,90	25%
Titograd	8.398	1.323	17,35	25%
Ulcinj	5.672	811	13,81	20%
Herceg Novi	1.798	132	7,34	25%
Cetinje	2.949	609	20,61	20%
Šavnik	3.496	650	18,07	20%
Grad				
Nikšić	127	43	34	70%
Pljevlja	313	132	42	40%
Titograd	579	96	16,57	80%
Cetinje	392	270	68,8	70%
Ukupno	67.488	13.159	19,5	

AGITPROPOVSKA FAZA KULTURNE POLITIKE U CRNOJ GORI I JUGOSLAVIJI

Za razliku od većine država istočno od „gvozdene zavjese“ u Jugoslaviji su komunisti već u ljeto 1945. preuzeli apsolutnu vlast i počeli radikalno da mijenjaju društveni sistem. Pri tome su se ugledali na iskustvo „velikog komunističkog brata“ – Sovjetskog Saveza (Gabrić, 2008, 64). Prilikom formulisanja svoje kulturne politike u vrijeme obnove i izgradnje zemlje KPJ se koristila iskustvom stečenim u međuratnom periodu, ali i formama i metodama međunarodnog radničkog pokreta, prije svega iz Sovjetskog Saveza, kao i izvučenim poukama iz sopstvenog iskustva u NOR-u. U prvi plan Partija je isticala prosvjetnu politiku kao realnu potrebu za prevazilaženje opšte kulturne zaostalosti. Nakon reorganizacije agitprop aparata po Direktivi CK KPJ od marta 1945. godine u agitprop aparatu ustanovljene su agitaciono-propagandne komisije koje su imale svoje sektore rada: za štampu i agitaciju, teorijsko-predavački, kulturni, organizaciono-tehnički i pedagoški. Svaki sektor je imao svog rukovodioca dok je dok je radom cijele komisije rukovodio jedan član partijskog rukovodstva (biroa). Tako je, na primjer, rukovodilac pedagoškog

sektora brinuo o udžbenicima, pravicima u nastavi, izdavanju pedagoških časopisa, o pravilnom provođenju direktiva koje su dolazile „iz centra“ itd. (Dimić, 1988, 31, 37–38).

Od samog početka oslobođilačkog rata Partija je proklamovala da su sva kulturna dobra i institucije opšte dobro naroda, a takav stav je zastupala i u periodu obnove zemlje. Partija je nakon oslobođenja preko Komisije za agitaciju i propagandu (AGITPROP) suzbijala staru ideologiju, a istovremeno je nastojala da pojača unutarpartijski teorijski rad i borbu za opšte uzdizanje i vaspitanje partijskog kadra. U prvoj poslijeratnoj godini ideološko-politički rad se obavljao u osnovnoj partijskoj organizaciji na redovnim teorijskim sastancima da bi od 1947. do 1951. poprimio nove forme ideološko-političkog rada (Kovačević, 1986, 250–251).

Sa obnovom zemlje i Petogodišnjim planom radnička klasa počela je da se brojčano uvećava, a tu je pojavu neminovno pratio prelazak seoskog stanovništva u gradove i njegovo zapošljavanje u industriji. To je u znatnoj mjeri mijenjalo socijalnu i obrazovnu strukturu industrijskog radnika. Potrebe u industrijalizaciji zemlje zahtijevale su da radnici dobiju viši obrazovni i kulturni nivo (Dimić, 1988, 77).

Partija je i u periodu Petogodišnjeg plana najvažnije strateške odluke razmatrala na sjednicama Politbiroa, a pitanjima kulturne politike bavio se Agitprop na čijem čelu je bio Milovan Đilas. Djelatnost Agitpropa odlikovala je direktnost, obaveznost, autoritarnost, dirigovanje, nametanje i bespogovornost, a upravo to je bilo u suprotnosti sa samom suštinom nauke, kulture i umjetnosti. Cjelokupni društveni život došao je pod nadzor Agitpropa, dok su članci i govori partijskih funkcionera bili obavezujuće štivo za intelektualnu elitu. Sve je tumačeno sa pozicija „opšte partijske linije“ i „vaspitanja masa“. Sfera kulture bila je do kraja ideologizovana i podređena izvršenju ključnih partijskih i državnih zadataka u privredi, ustavno-pravnoj izgradnji i unutrašnjoj i spoljnoj politici. Koliko je polje kulture bilo značajno za državu i Partiju odslilkava i sljedeći podatak – prema procjenama iz zvaničnih izvještaja više od 50% političke agitacije KPJ je provodila kroz kulturno-prosvjetni rad (Dimić, 1999, 106).

Osnovni zadaci propagande, koje je saopštio Đilas, ozvaničeni su na V kongresu KPJ-u (21-28. VII 1948), gdje je, između ostalog, istaknuto da treba omogućiti, pod rukovodstvom i kontrolom partijskih foruma „razmah kulturnog života“ i „osnivanje kulturnih i naučnih ustanova“ (V kongres, 1949, 215–216). U kulturnim ustanovama osnivane su partijske ćelije.

Aleš Gabrič tvrdi kako Agitprop nije sam uspio ostvariti planove, a partijske ćelije u kulturnim institucijama bile su preslabe, jer su ih često činili pojedinci koji su imali slabije kvalifikacije ili bili manje sposobni i nijesu uživali ugled (Gabrič, 1991, 544). Ipak, sukob sa Sovjetskim Savezom i zemljama Informbiroa namećao je drugačiji put izgradnje socijalizma, pa samim tim i nešto demokratičniji pristup ovim pitanjima što je već ozvaničeno na Trećem plenumu CK KPJ (29-30. XII 1949). Kritika dotadašnjeg stava koja se čula na Trećem plenumu značila je odbacivanje stava, koji je proizašao iz centralističkog uređenja vlasti, da administrativni aparat treba da ima monopol u ideološkim pitanjima. Smatralo se da je razvoj na planu kulture jedino moguć ako ga prati razvoj socijalističke demokratije u društvu (Dimić, 1999, 118). Dakle, očito je da je, nakon sukoba iz 1948. godine, Jugoslavija u ranim pedesetim godinama prošlog stoljeća bila prva socijalistička zemlja koja je napustila političke obrasce uplitanja u umjetničku kreativnost (Gabrič, 2008, 68).

Nakon Trećeg plenuma, postepeno se prešlo na ukiđanje komisija za agitaciju i propagandu. U tom smislu naročito je značajno junsko Pismo CK KPJ iz 1950, koje je predstavljalo uvod u demokratizaciju i reorganizaciju političkog rada. Sljedeći taj kurs već 1951. godine prestale su da rade komisije za agitaciju i propagandu pri sreskim i gradskim komitetima Partije, a 1952. i Uprava za propagandu i agitaciju CK KP Crne Gore. Ideološko-

-politički rad se od tada prenosi na komitete kao rukovodstva i na organizacije Narodnog fronta i druge masovne i društvene organizacije (Kovačević, 1986, 254–255).

PETOGODIŠNJI PLAN RAZVITKA NARODNE PRIVREDE CRNE GORE I PROBLEM NEPISMENOSTI 1947–1951.

Ubrzo nakon donošenja prvog jugoslovenskog petogodišnjeg plana Narodna skupština Crne Gore donijela je 12. VI 1947. godine *Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Narodne Republike Crne Gore u godinama 1947–1951*. Ovim planom je bilo predviđeno da se u Crnoj Gori uradi mnogo toga, a u oblasti prosvjete i kulture trebalo je riješiti osnovna pitanja podižući opšti kulturni nivo naroda, što je podrazumijevalo proširenje mreže ustanova za opšte obrazovanje i kulturnih ustanova, potpuno ukinuti nepismenost, obezbjediti obuku omladine koja u uslovima rata nije mogla dobiti redovno obrazovanje u školi i posvetiti brigu predškolskom vaspitanju i školama za defektnu djecu. Za kulturu i prosvjetu bilo je predviđeno 420.000.000 dinara².

Prema kriterijumima Komiteta za školu i nauku pri Vladi FNRJ od 14. V 1947. godine pismenim licem tada se smatralo (AJ, 315–28–66, 1947/28-44):

1. lice koje je završilo osnovnu školu;
2. lice koje je završilo s uspjehom neki analfabetski tečaj i dobilo zvaničnu potvrdu o svršenom tečaju;
3. lice koje nije svršilo ni osnovnu školu ni analfabetski tečaj, a kome će prosvjetni organi (mjesnih, sreskih ili okružnih NO-a) odrediti prosvjetnu ustanovu ili lice (uprava osnovne škole, prosvjetni referent) koje će provjeriti njegovu pismenost i izdati mu potvrdu o tome.

U svrhu likvidacije nepismenosti kod odraslih donijet je i Petogodišnji plan nižih i viših opšteobrazovnih tečajeva od 1946/47. do 1950/51 (DACG, 86, 1947/22), čiji je pregled dat u Tabeli 2.

U Ministarstvu prosvjete NR Crne Gore održano je 15. IX 1947. godine savjetovanje sa predstavnicima centralnih odbora narodnih organizacija povodom konačne likvidacije nepismenosti u Republici i organizacije prosvjetnih tečajeva. Kod nekih sreskih i gradskih narodnih odbora nije se u potpunosti mogao ostvariti plan o konačnoj likvidaciji nepismenosti. Ostalo je nepismeno još 1.397 osoba starosti do 50 godina (DACG, 86, 1947/24), što potvrđuju podaci u Tabeli 3.

Prema poslatim statističkim podacima, plan konačnog opismenjavanja bio je ostvaren u Ivangradskom, Bjelopoljskom, Danilovgradskom, Kolašinskom, Nikšićkom, Hercegovačkom i Cetinjskom srezu, kao i u gradu Nikšiću (DACG, 86, 1947/24).

Sljedećih godina u Crnoj Gori i Jugoslaviji održan je veliki broj analfabetskih tečajeva na kojima je angažo-

2 Vidi opširnije: Petogodišnji plan, 1947, 39-50, 102-103, 109-113.

Tabela 2

Niži opšteobrazovni tečajevi					
Srez/grad	1946/47.	1947/48.	1948/49.	1949/50.	1950/51.
Andrijevića	-	-	300	500	500
Bar	-	-	1.000	2.000	2.000
Berane	-	-	200	600	800
Bijelo Polje	-	-	1.150	1.430	1.625
Danilovgrad	-	-	500	1.000	1.000
Kolašin	-	-	500	650	700
Kotor	-	-	360	250	150
Nikšić	-	17	600	1.000	1.300
Pljevlja	-	-	1.000	1.600	2.000
Titograd	-	-	1.000	1.200	1.400
Herceg Novi	-	-	100	130	150
Cetinje	-	-	200	300	470
Šavnik	-	-	200	420	726
Nikšić-grad	-	-	20	-	-
Pljevlja-grad	-	-	50	80	100
Titograd-grad	-	-	80	60	40
Cetinje-grad	-	20	50	100	150
Ukupno	-	37	7.310	11.220	13.111
Viši opšteobrazovni tečajevi					
Andrijevića	-	-	200	200	200
Bar	38	30	50	100	200
Berane	-	20	80	100	150
Bijelo Polje	44	60	150	320	420
Danilovgrad	15	20	80	100	140
Kolašin	34	40	80	100	120
Kotor	-	11	50	120	230
Nikšić	-	40	80	150	200
Pljevlja	-	-	30	100	150
Titograd	-	-	88	125	150
Herceg Novi	-	34	60	100	150
Cetinje	-	-	20	30	50
Šavnik	-	30	60	100	150
Nikšić-grad	33	30	20	20	20
Pljevlja-grad	-	30	50	70	100
Titograd-grad	-	50	80	100	120
Cetinje-grad	63	65	70	75	80
Ukupno	227	460	1.148	1.910	2.630

Tabela 3

Srez/grad	Broj nepismenog stanovništva
Andrijevica	46
Bar	95
Durmitorski	99
Kotor	278
Pljevlja	128
Titograd	714
Pljevlja-grad	9
Titograd-grad	15
Cetinje-grad	13

Tabela 4

Narodna republika	Tečajevi i predavači	Brojno stanje po godinama				
		1945/46.	1947.	1948.	1949.	1950.
Ukupno u FNRJ	tečajeva	17.584	31.470	38.932	35.329	34.652
	predavača	19.548	34.323	34.378	36.980	31.116
Srbija	tečajeva	9.235	12.318	14.762	17.385	13.848
	predavača	10.987	12.655	13.870	19.059	10.389
Hrvatska	tečajeva	1.750	7.632	6.764	2.347	2.585
	predavača	6.123	10.052	5.198	2.360	2.612
Slovenija	tečajeva	-	6	29	-	130
	predavača	-	10	29	-	101
Bosna i Hercegovina	tečajeva	5.091	8.319	11.852	11.735	12.873
	predavača	900	7.981	10.985	11.735	12.873
Makedonija	tečajeva	1.000	2.188	3.560	2.922	5.057
	predavača	1.030	2.315	2.578	2.922	5.037
Crna Gora	tečajeva	508	1.007	1.969	940	200
	predavača	508	1.310	1.718	904	164

van veliki broj predavača (AJ, 317–50–73, 1951). Rečeno potvrđuju podaci u Tabeli 4.

Kroz ove tečajeve prošao je sljedeći broj polaznika koji su opismenjeni (AJ, 317–50–73, 1951), a to je prezentovano u Tabeli 5.

U Crnoj Gori je najveći broj polaznika ovih tečajeva bio 1947. godine (24.481) i 1948. (26.281) kada je procentualno zabilježen i najveći broj opismenjenih (78% i 80,7%). Tokom ovih godina u Jugoslaviji i u Crnoj Gori otvarane su i škole za opšte obrazovanje radnika i namještenika. Njihov broj bio je sljedeći (AJ, 317–50–73, 1951), što se vidi po podacima prezentovanim u Tabelama 6 i 7.

Postignuti rezultati u borbi protiv nepismenosti u Crnoj Gori, prema ocjeni rukovodstva Narodne omladine, „bili su zadivljujući“. Prema jednom izvještaju iz 1950.

godine, u Makedoniji je bilo 24.000 nepismenih, u Srbiji 19.000, u Bosni i Hercegovini više od 17.000, za Hrvatsku nije bilo preciznih podataka, a za Crnu Goru i Sloveniju je konstatovano da više nemaju nepismenog stanovništva (AJ, VIII, 1950, II/2–d–40).

Međutim, jedna detaljna analiza iz 1951. godine pokazala je manjkavosti u dotadašnjim prikupljenim statističkim podacima, koji se odnose na broj nepismenog stanovništva i njegovog opismenjavanja u Jugoslaviji (AJ, 317–22–42, 1951). Savezni zavod za statistiku i evidenciju obradio je statistički materijal o suzbijanju nepismenosti u FNRJ od 1946. do 1950. godine, koji je dobio 1951. od Saveta za nauku i kulturu FNRJ i koji je dopunio podacima iz arhive bivšeg Državnog statističkog ureda. Tom prilikom utvrđeno je da postoji razlika u brojnom stanju nepismenih između statističke

Tabela 5

Narodna republika	Polaznici i opismenjeni	Brojno stanje po godinama				
		1945/46.	1947.	1948.	1949.	1950.
Ukupno u FNRJ	polaznika	464.341	678.962	682.724	539.015	521.603
	opismenjenih	319.203	455.077	535.321	343.707	275.659
	%	68,7	67,0	78,4	63,8	52,8
Srbija	polaznika	231.584	284.058	263.143	195.125	162.622
	opismenjenih	171.213	211.751	196.993	109.753	92.027
	%	73,9	74,5	74,9	56,2	56,6
Hrvatska	polaznika	52.000	102.049	95.069	31.686	32.672
	opismenjenih	35.350	59.861	80.240	20.362	22.281
	%	68,0	58,7	84,4	64,3	68,0
Slovenija	polaznika	-	244	124	-	838
	opismenjenih	-	226	124	-	397
	%	-	92,6	100	-	47,4
Bosna i Hercegovina	polaznika	131.450	207.157	235.709	234.999	215.511
	opismenjenih	87.024	126.742	191.055	166.246	117.736
	%	66,2	61,2	81,1	70,7	54,6
Makedonija	polaznika	32.307	60.973	62.398	67.694	107.334
	opismenjenih	13.323	37.411	45.710	43.017	41.825
	%	41,2	61,4	73,4	63,5	39,0
Crna Gora	polaznika	17.000	24.481	26.281	9.511	2.626
	opismenjenih	12.293	19.086	21.199	4.329	1.393
	%	72,3	78,0	80,7	45,5	53,1

Tabela 6

Narodna republika	Škole za opšte obrazovanje radnika						
	Broj škola po školskim godinama						
	1940/41.	1945/46.	1946/47.	1947/48.	1948/49.	1949/50.	1950/51.
FNRJ	-	-	13	76	83	101	78
Uža Srbija	-	-	-	20	20	25	19
AP Vojvodina	-	-	-	9	10	15	9
AP Kosovo i Metohija	-	-	-	-	-	2	2
Srbija (ukupno)	-	-	-	29	30	42	30
Hrvatska	-	-	-	7	7	11	8
Slovenija	-	-	13	37	26	18	16
B i H	-	-	-	-	17	27	19
Makedonija	-	-	-	1	1	1	1
Crna Gora	-	-	-	2	2	2	4

Tabela 7

Narodna republika	Škole za opšte obrazovanje namještenika						
	Broj škola po školskim godinama						
	1940/41.	1945/46.	1946/47.	1947/48.	1948/49.	1949/50.	1950/51.
FNRJ	-	-	-	-	2	14	28
Uža Srbija	-	-	-	-	2	2	1
AP Vojvodina	-	-	-	-	-	-	-
AP Kosovo i Metohija	-	-	-	-	-	-	-
Srbija (ukupno)	-	-	-	-	2	2	1
Hrvatska	-	-	-	-	-	-	-
Slovenija	-	-	-	-	-	-	-
B i H	-	-	-	-	-	-	-
Makedonija	-	-	-	-	-	12	27
Crna Gora	-	-	-	-	-	-	-

evidencije, koju su vodila bivša ministarstva prosvjete, nauke i kulture narodnih republika i između podataka popisa stanovništva od 15. III 1948. godine u iznosu od 2.038.261 nepismenih; da se brojno stanje tečajeva za opismenjavanje u 1950. u odnosu na 1948. smanjilo za 14.758 tečajeva; da je broj opismenjenih u 1950. u odnosu na 1947. opao za 225.683; da je ostalo 208.708 djece od 7 do 10 godina starosti nepismeno pošto nijesu pohađala školu, a bilo je nepismeno i 278.509 djece od 11 do 13 godina starosti iz istog razloga, što je ukupno iznosilo 487.217 nepismene djece u dobu školske obaveze; da zbog stalnog priliva nepismene djece ovih godišta neće biti akcije za opismenjavanje i problem nepismenosti neće biti riješen. Pored toga, primjećeni su nedostaci u metodologiji statističkog posmatranja akcija za opismenjavanje i utvrđivanje nepismenosti. Savezni zavod za statistiku je, stoga, odmah predložio sljedeće mjere: da se evidencija o nepismenosti odmah proširi i na školoobaveznu djecu od 7 do 14 godina starosti i rješava zajedno sa problemom potpunog ostvarenja školske obaveze; da se veća pažnja posveti produžnim i prosvjetnim domaćićkim tečajevima, koji su sastavni dio problematike suzbijanja nepismenosti, a o kojima se do tada slabo vodilo računa; i da se sazove konferencija, odnosno formira komisija, koja bi utvrdila metodološke osnove statističke službe za posmatranje i utvrđivanje stanja povodom školske obaveze, nepismenosti i opismenjavanja.

U vremenu kada je UNESCO postavio dvanaestogodišnji plan za borbu protiv nepismenosti u svijetu i dotirao 20 miliona dolara za osnivanje centara za suzbijanje nepismenosti na Srednjem Istoku, u Centralnij Africi, Južnoj Americi i dva centra na Dalekom Istoku,

da se pomogne u opismenjavanju milijardu i dvjesto miliona ljudi, Savezni zavod za statistiku napravio je kritički osvrt na nepismenost i rezultate opismenjavanja u Jugoslaviji (AJ, 317–22–42, 1951).

Prema međunarodnom indeksu, između država koje su registrovane, Jugoslavija je po nepismenosti stanovništva, prema indeksu iz 1931. godine, bila na drugom mjestu u Evropi, a prema indeksu iz 1948. Jugoslavija je (prema tadašnjim raspoloživim podacima) bila na četvrtom mjestu iza Bugarske, Grčke i Portugalije. Savezni zavod za statistiku je već prilikom odobravanja obrazaca za praćenje akcije opismenjavanja skrenuo pažnju na probleme koji se pojavljuju u vezi sa suzbijanjem nepismenosti u FNRJ i ukazao na potrebne mjere koje bi trebalo preduzeti da se stanje akcija za opismenjavanje i evidencija o nepismenosti u FNRJ poprave. Tokom analize podataka utvrđena su prilično velika odstupanja u pogledu broja nepismenog stanovništva. Početkom Peto-godišnjeg plana, odnosno 1. I 1947. godine, procjenom dobijenom sa terena od ministarstava prosvjete narodnih republika utvrđen je broj nepismenih u FNRJ - 2.072.098, a naknadnom procjenom u 1948/49. broj nepismenih je utvrđen na 1.124.158 lica. Međutim, ovi podaci su demantovani popisom stanovništva od 15. III 1948. godine kada je zvanično utvrđeno i objavljeno da je 15. III 1948. u FNRJ bilo 3.162.836 nepismenih stanovnika iznad 10 godina starosti. Razlika između podataka koje su državni organi zvanično objavili i rezultata provedenog popisa stanovništva iznosi 2.038.261, odnosno za toliko je bilo više nepismenog stanovništva. Razlozi ovako velike razlike u podacima o nepismenom stanovništvu, koji su dobijeni procjenama i popisom stanovništva, rezultat su nepouzdatih podataka dobijenih putem procjene sa

terena. Zbog toga je i obustavljeno dalje izvještavanje putem procjene sa terena (AJ, 317–22–42, 1951).

Podaci popisa stanovništva o broju nepismenih bazirani su na starosti stanovništva od 10 do 60 godina i naviše, dok se u akcijama za opismenjavanje baziraju na starosti stanovništva od 15 do 45 godina i naviše. Praćenje nepismenosti ni u međunarodnim mjerilima nije bilo usklađeno i nepismenost se različito registruje: sa 6, 7 i 10 godina. Prema „Godišnjaku OUN-a“, Jugoslavija je registrovana sa 11 godina. Najveći broj država prati nepismenost stanovništva od 10 godina pa naviše. Starosne grupacije nepismenih kreću se od: 7-12, 13-19, 20-29, 30-39, 50-64 i od 65 godina naviše, ili 10-14, 15-19, 20-29, 30-39, 40-49, 50-64, i od 65 godina naviše, a Jugoslavija je registrovana u „Godišnjaku OUN-a“ sa 11-14, 15-19, 20-29, 30-39, 40-49, 50-64 i od 60 godina naviše. Najviše država prihvatilo je srednju grupaciju. Za FNRJ publikovani su podaci o nepismenosti u Biltenu SSU-a prema starosnim grupacijama 10-14, 15-24, 25-44, i od 45 godina naviše, dok se opismenjavanje i procjena nepismenih na terenu u akcijama za opismenjavanje pratila prema grupaciji 15-25, 26-45, i od 46 godina naviše. Zbog toga je izražena velika razlika između broja nepismenih prema popisu stanovništva od 15. III 1948. godine i terenske procjene njihovog broja u akcijama za opismenjavanje u 1948/49. godini, što potvrđuju i podaci dati u Tabeli 8.

Takođe, uočena je veoma tijesna povezanost između ostvarivanja obaveznog školovanja i nepismenosti naroda. Broj djece od 7 do 10 godina starosti koja su bila obavezna da pohađaju školu u toku 1948/49. iznosio je 1.365.813, a od toga broja učenika u školama bilo je 1.157.105, odnosno 84,7%, dok 208.708 ili 15,3% djece, koja su bila obavezna da pohađaju nastavu nije bilo obuhvaćeno školom zbog čega su ostala nepismena. Broj djece od 11 do 13 godina starosti, obavezne da pohađaju školu, 1948/49. iznosio je 1.080.073, ali je svega 677.399 djece pohađalo nastavu, odnosno, 402.674 djece obavezne da pohađaju školu nijesu bila uključena u taj proces. Pošto je broj nepismenih od 10 do 14 godina starosti u 1948. godini (prema popisu stanovništva) iznosio 278.509, to znači da je 124.165 djece od 10 do 14 godina starosti završilo osnovnu školu i prije navršene školske obaveze napustilo školu. Međutim, ni

ovaj broj nije u potpunosti tačan zbog toga što se broj djece, koja su obavezna da pohađaju nastavu, odnosi na starosnu dob od 11 do 13 godina, a za nepismenost se uzima starosna dob od 10 do 14 godina. Nepismenih od 7 do 10 godina starosti bilo je oko 208.000, a od 10 do 14 godina starosti oko 280.000, to znači da oko 500.000 djece, obavezne da pohađaju školu, ne pohađaju nastavu i samim tim predstavljaju stalan priliv u broju nepismenog stanovništva. Zbog toga je bilo nemoguće iskorijeniti u potpunosti nepismenost sve dok se nije postigla potpuna obaveznost pohađanja škole (AJ, 317–22–42, 1951). Akciju opismenjavanja trebalo je proširiti i na školoobaveznu djecu od 7 do 14 godina starosti putem forsiranja ostvarenja školske obaveze, a u slučaju da to ne da željene rezultate, onda putem otvaranja tečajeva za opismenjavanje i individualnog opismenjavanja djece koja iz objektivnih razloga ne mogu pohađati školu. Naravno, pored samih akcija trebalo je voditi evidenciju o samim akcijama, jer se do tada nije vodilo računa u akcijama za opismenjavanje o djeci od 7 do 10 i od 10 do 14 godina starosti, jer se evidentira i opismenjavanje omladina tek od 15 (i više) godina starosti. Smatralo se da su ova djeca obavezna da pohađaju školu, pa treba o njima škola da vodi računa, a školska evidencija je bila veoma slaba. U metodologiji za utvrđivanje nepismenosti takođe su predložene mjere koje bi je poboljšale, odnosno što više se pridržavale internacionalne forme, kako bi i dobijeni podaci bili što bliži međunarodnoj statistici. Ovo se, naročito, odnosilo na polaznu bazu, odnosno na godine od kojih se prati nepismenost, na dobne grupe starosti, na definicije ko se smatra pismenim, nepismenim ili opismenjenim itd.

Akcije za opismenjavanje uglavnom su se provodile na sljedeći način:

- Do kraja 1946. godine kroz ove akcije opismenjeno je 319.250 stanovnika, 1947- 501.022, 1948-535.322, 1949-343.707 i 1950. godine 275.339 stanovnika. To znači da je akcija u prve dvije godine Petogodišnjeg plana znatno pojačana, a da je od 1949. godine u stalnom opadanju tako da je broj opismenjenih u 1949. spao na 157.315, a u 1950. godini za 225.683 u odnosu na 1947. godinu;

Tabela 8

Starost stanovništva	Podaci prema popisu stanovništva od 15. III 1948.	Podaci prema procjenama u akcijama za opismenjavanje 1948/49.	Razlika u podacima
10-14 godina	278.559	nije se pratilo	278.559
15-45 godina	1.357.744	648.749	678.995
Više od 45 godina	1.526.116	445.409	1.080.077
Ukupno	3.162.415	1.124.158	2.038.261

- Broj tečajeva u 1947. godini bio je 22.235, 1948–33.845, 1949–25.127 i 1950. godine 19.087, što znači da je broj tečajeva 1950. godine u odnosu na 1949. opao za 14.758. Razlozi za opadanje broja tečajeva bili su u slaboj evidenciji o završenim i novootvorenim tečajevima i u slabljenju efikasnosti samih akcija na terenu;
- U 1951. godini ove akcije su još više oslabile, a isto tako oslabila je i evidencija i izvještajna služba o suzbijanju nepismenosti, tako da se kod saveznih organa uopšte ne raspolaže sa podacima rezultata akcija za 1951. godinu. Do ovakvog stanja došlo je djelimično i zbog reorganizacije državne uprave (spajanje Savjeta za nauku i kulturu NR i Ministarstava prosvjete NR i Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NR, promjenama u referatu kulturno masovne djelatnosti, ukidanjem resorne statističke službe i Biroa za statistiku i evidenciju u resoru prosvjete i prenosom ove službe na Zavod za statistiku i evidenciju (ZSE)). Dok je kod saveznih i republičkih organa izvršen prenos statističke službe na organe ZSE, kod terenskih organa, Sreskog narodnog odbora (SNO) i Gradskog narodnog odbora (GNO), to nije bilo realizovano. Zbog toga su izvještaje primali organi prosvjete SNO-a i GNO-a koji nijesu imali kome dalje da ih prosljede za statističko posmatranje jer je resorna statistička služba bila ukinuta (AJ, 317–22–42,1951).

Pored opšte akcije za opismenjavanje, veoma važne su bile i paralelno provedene akcije u pojedinim granama društvene djelatnosti. Provođene su akcije za opismenjavanje regruta tokom služenja vojnog roka, opismenjavanja radnika u okviru sindikalnih radničkih organizacija i opismenjavanje u radnim akcijama na gradilištima, koje je organizovala Narodna omladina. U 1948. godini u Jugoslovenskoj armiji (JA) opismenjeno je 42.796 regruta na odsluženju vojnog roka, a u kasnijem, detaljnijem izvještaju JA, za period od 1. X 1948. do 1. X 1949. godine opismenjena su 33.550 vojnika. Jedinствени radnički sindikati pokrenuli su krajem 1949. godine akciju opismenjavanja nepismenih radnika u preduzećima. Prilikom popisa prevedenih radnika u zvanja konstatovano je da je od 836.956 (prevedenih) radnika u preduzećima 61.689 nepismenih. Ni ovaj broj nije precizan jer u njemu nijesu obuhvaćeni radnici koji rade zanatske poslove, kao što nije obuhvaćen ni priličan broj radnika koji je znao samo da čita, kao i broj nepoznatih. I na radnim akcijama provođene su akcije opismenjavanja. Međutim, dok se vodila evidencija i statistička služba u akcijama na izgradnji pruge Šamac-Sarajevo i prilikom izgradnji fabrike alatlika u Železniku, dobijali su se podaci, dok se kasnije nijesu mogli dobiti podaci o opismenjavanju na radnim akcijama NOJ-a. Pokazalo se da samo opismenjavanje putem

kurseva za suzbijanje nepismenosti ne bi imalo trajne rezultate ukoliko se ne bi produžilo putem prosvjetnih i domaćičkih tečajeva.

Da bi se popravilo stanje u sakupljanju statističkih podataka Savezni zavod za statistiku je predložio više mjera na poboljšanju evidentiranja i provođenja akcija za opismenjavanje stanovništva koje su obuhvatale prosvjetne organe, društvene masovne organizacije, radničke sindikalne organizacije, organe zadužene za suzbijanje nepismenosti u vojsci i Narodnu omladinu Jugoslavije (AJ, 317–22–42,1951). Predložene mjere dale su pozitivne rezultate već prilikom popisa škola, nastavnog osoblja i evidencije nepismenosti školske 1951/52. godine. Na konferenciji o prosvjetnoj statistici, održanoj 10–12. III 1952. u Saveznom zavodu za statistiku (kao nastavak konferencije održane u junu 1951), predstavnici svih republika su istakli da je popis dobro organizovan i da je dao dobre rezultate. Istina, jedino predstavnik Zavoda za statistiku i evidenciju NR Crne Gore Branko Uskoković nije dao mišljenje jer do konferencije nije bio upoznat sa rezultatima obavljenog popisa u Crnoj Gori (AJ, 317–22–42,1952).

U svenarodnom pokretu za opismenjavanje određena stagnacija bila je i u 1949. godini iako je kroz opšte-obrazovne tečajeve samo u toku 1949. prošlo više od 6.000 osoba, to je, ipak, bio prilično mali broj prema onome koliko se stanovništva trebalo i planiralo obuhvatiti. Pored toga, još nedovoljno razvijena školska mreža nije bila u stanju da potpuno obuhvati nove generacije djece i omladine koje su prispjevale za školu. Bilo je više razloga za to, a kao glavne Vlada NR Crne Gore navela je „slabo zalaganje učenika u učenju, nedovoljno zalaganje omladinskih rukovodstava u školama na razvijanju shvatanja kod učenika da je u periodu socijalističke izgradnje u našoj zemlji njihov osnovni zadatak da uče, nedovoljan, a vrlo često i slab rad izvjesnog dijela nastavnika i učitelja na svome stručnom i ideološko-političkom uzdizanju, na unošenju idejnosti u nastavu kroz predavanja i druge oblike rada.“ Pored toga, takode je istaknuta i nedovoljna briga partijskih i masovnih organizacija, kao i organa narodne vlasti (SNO-a i GNO-a) za pitanja školstva i prosvjete, što je uslovalo prilično slabo stanje u školama u pogledu nastave i materijalne opremljenosti. U školskoj 1948/49. godini oko 2.000 djece u školoobaveznom uzrastu nije pohađalo nastavu (Perović, Ilić, 1986, 523–524). Povećanju broja nepismenih doprinio je i otpor koji su neprosvjećeni roditelji pružali školovanju svoje, pogotovu ženske djece iz muslimanskih i albanskih porodica. (Starovlah, 1996, 161).

U 1953. godini u Jugoslaviji je od ukupnog broja stanovništva (16.936.573) bilo nepismeno 6.959.896 ili 41%, a u Crnoj Gori od 419.873³ bilo je nepismeno 197.306 ili 47% stanovništva (Popis, 1960, 2–3). U 1953. godini u Jugoslaviji je od ukupnog broja stanovni-

3 Ukupan broj stanovništva Crne Gore 1953. godine.

štva (16.936.573) bilo nepismeno 6.959.896 ili 41%, a u Crnoj Gori od 419.873 bilo je nepismeno 197.306 ili 47% stanovništva (Popis, 1960, 2-3). Ovaj problem nije u potpunosti riješen ni početkom devedesetih godina prošlog stoljeća - u Jugoslaviji je 1991. godine nepismenog stanovništva bilo 17,3%, a u Crnoj Gori 11,2% (Lakić, 2001, 25). Prema popisu stanovništva iz 2003. godine, ukupan broj stanovnika u Crnoj Gori bio je 620.154 (Prosvjetni rad, 11-12/2007; Lakić, 2008, 130). U Crnoj Gori je u 2007. godini među stanovništvom starijim od 10 godina (537.898) bilo 12.617 nepismenih stanovnika ili 2,35%. Prilikom istraživanja iz 2007. godine pismenima su smatrane osobe koje su završile više od tri razreda osnovne škole, ali i oni koji su završili jedan do tri razreda osnovne škole, kao i oni bez škole koji su bili u stanju da napišu i pročitaju kratak tekst u vezi sa svakidašnjim životom. Ovim istraživanjem nijesu bila obuhvaćena djeca predškolskog uzrasta. Popis iz 2011. godine pokazuje da je u Crnoj Gori od ukupnog broja stanovnika starih 10 i više godina (542.649) nepismenih bilo 8.149 ili 1,5% (Statistički, 2014, 39).

Stanovništvo se nije opismenjivalo samo kroz opšte-obrazovne tečajevе, kurseve i razna predavanja održavana u mjestima stanovanja, već se taj proces odvijao i na brojnim radnim akcijama i velikim radilištima koja su okupljala veliki broj radne snage. Najveće gradilište u Crnoj Gori u toku Petogodišnjeg plana bila je željeznička pruga Nikšić-Titograd (53 km i 300 m), koja se gradila od 20. IV 1947. do 13. VII 1948. godine, kada je i svečano puštena u rad (Marović, 1987, 230; Pobjeda, 4/1946). Na pruzi, koja se gradila kroz „ljuti kamen“, podvodno i močvarno zemljište, sa veoma malo stručnog osoblja i još manje prijeko potrebnih mašina i tehničkih sredstava, u radovima su učestvovala 25.352 člana omladinske organizacije iz Crne Gore, svrstanih u 115 omladinskih brigada. Iz Srbije je na izgradnji pruge učestvovalo 1.709 omladinaca, iz Bosne i Hercegovine 1.267, iz Hrvatske 989, iz Makedonije 224 i Slovenije 159. Na pruzi je ukupno radilo 18.729 pripadnika NF, svrstanih u 101 brigadu. Na izgradnji pruge ukupno je bilo angažovano 46.429 graditelja, od toga 42.091 iz Crne Gore – gotovo svaki za rad sposoban Crnogorac i Crnogorka (Omladinska, 1949, 14, 17–18). U skladu sa parolom „Mi gradimo prugu - pruga izgrađuje nas“, graditelji su, poslije završetka posla, pohađali razna predavanja i kurseve, gledali filmove, opismenjivali se na analfabetskim tečajevima i učestvovali u raznim sportskim i drugim takmičenjima (Omladinska, 1949, 19). U novembru i decembru 1947. godine održana su, između ostalih, predavanja: „Politika američkih imperijalista i stvaranje Informbiroa devet komunističkih partija“, „Osnovni zadaci i značaj Petogodišnjeg plana za razvoj narodne privrede FNRJ“, „O seljačkim radnim zadugama“ (DACG, IV, 1947/1045). Komitet gradilišta Omladinske pruge Nikšić-Titograd provodio je kulturno-prosvjetni rad preko kulturno-prosvjetnog odjeljenja Štaba brigada i Komisije za kulturno-prosvjetni rad pri

upravi podružnice. Kružoci su bili dovoljno snabdjeveni sa partijskim materijalom u vezi sa datim temama koje su se obrađivale desetodnevno u omladinskim brigadama i petnaestodnevno u frontovskim brigadama i radnim kolektivima. Sve omladinske i frontovske brigade dobijale su potrebnu štampu u dovoljnoj količini i čitali je grupno i pojedinačno. Analfabetski tečajevi radili su svakog dana u svim brigadama. Čitalačke grupe radile su u brigadama i radnim kolektivima na kojima je, pored štampe, čitana i marksističko-lenjinistička literatura. U svim brigadama i radnim kolektivima postojale su i manje biblioteke sa manjim brojem knjiga koje su pravilno korišćene. Predavanja koja su održavana često su podsticala živu diskusiju (DACG, 5, 1947/4854). Od 4.421 graditelja, koji su bili nepismeni, opismenjeno je 3.467, od toga 2.541 omladinac i omladinka. Takođe, 79 graditelja završilo je kurseve za predsjednike aktiva, za srednjoškolske fiskulturne i pionirske rukovodioce i rukovodioce analfabetskih tečajeva. Četvoromjesečni minerski kurs završilo je 360 omladinaca, dvomjesečni 150, 110 su osposobljeni za čuvanje pruge i skretničare, 112 je završilo baštovanski kurs, a oko 300 omladinaca pošlo je na građevinske kurseve. Na pruzi je održano 1.281 predavanje (150 stručnih, 731 političko-vaspitanje i 400 popularno-naučnih). Biblioteke su raspolagale sa 13.353 knjige. Na pruzi je gostovalo nekoliko pozorišnih grupa koje su izvele 278 pozorišnih predstava, a prugu su posjećivale pokretne kino-aparature, prikazavši 30 filmova. Među omladinom i nešto manje među frontovcima bila je razvijena kulturno-umjetnička samodjelatnost. Održano je 260 priredbi, a u likovnim kružocima izrađeno je 107 radova. Značku fiskulturnika osvojilo je 684 graditelja, održano je 6.578 časova jutarnje gimnastike, 3.015 dnevnih fiskulturnih časova, 116 predavanja iz oblasti fiskulture, 809 odbojkaških utakmica, 612 lakoatletskih takmičenja i 17 masovnih priredbi, dok je ekipa graditelja osvojila pet prvih mjesta na lakoatletskom prvenstvu NR Crne Gore (Omladinska, 1949, 19–20, 150–151, 154–155).

Što se tiče ostalih načina opštenarodnog prosvjećivanja u prvim poratnim godinama, čitalačke grupe bile su jedan od najmasovnijih oblika narodnog prosvjećivanja. Takođe, masovne narodne organizacije održavale su stalno u selima i gradovima razna predavanja, u kojima se, uglavnom, govorilo popularno o pojedinim naučnim i kulturnim pitanjima, održavana su i politička predavanja. U sela su često dolazili putujući bioskopi, koji su takođe doprinosili prosvjećivanju naroda, a u gradovima i u varošima održavana su predavanja na narodnim univerzitetima. Tokom 1948. godine u Crnoj Gori je radila Centralna biblioteka sa 35.000 knjiga, nabavljenih poslije rata, Muzejska biblioteka sa 20.000 knjiga, koje su korišćene u naučne svrhe, gradske biblioteke sa 144.991 knjigom, a postojale su i seoske biblioteke. Istina, seoske biblioteke nijesu bile uređene kako treba, a ni korišćenje knjiga nije bilo na zadovoljavajućem nivou (Perović, Ilić, 1986, 704–705).

ZAKLJUČAK

Prema broju nepismenog stanovništva 1921. godine Crna Gora je bila na trećem mjestu sa 67,02% nepismenog stanovništva u Kraljevini SHS. U Zetskoj banovini je naročito bio izražen odliv inteligencije iz kontinentalnog dijela (naročito iz Crne Gore i Hercegovine). U najvećoj mjeri on je bio usmjeren prema Srbiji, donekle prema Hrvatskoj (11,4%), dok je procenat odliva u druge dijelove države bio znatno manji. Poslije oslobođenja u Crnoj Gori bilo 79.741 nepismenih, a 1947. godine 50.377.

U periodu Petogodišnjeg plana pitanjima kulturne politike bavio se Agitprop. Sfera kulture bila je ideologizovana i podređena izvršenju ključnih partijskih i državnih zadataka. Sukob sa Sovjetskim Savezom i zemljama Informbiroa uslovio je da Jugoslavija u ranim pedesetim godinama prošlog stoljeća postane prva socijalistička zemlja koja je napustila političke obrasce uplitanja u umjetničku kreativnost. Pored toga, vrijeme Prvog petogodišnjeg plana karakterisalo je, sa jedne strane, ulaganje napora da se stvori materijalna, prije svega industrijska baza za društveno-ekonomski razvoj

države, a sa druge strane, da se prevaziđe kulturna nerazvijenost većeg dijela jugoslovenskog društva (prije svih Bosne i Hercegovine, Kosova i Metohije, Makedonije, Crne Gore). Oba procesa se odlikuju preduzetim dinamičnim aktivnostima kojima je rukovodila država, odnosno Partija kao transmisija svih društvenih i političkih aktivnosti. Ipak, i pored nesumnjivo postignutog velikog uspjeha u opismenjavanju stanovništva u Crnoj Gori i Jugoslaviji u razmatranom periodu, taj problem se iznova pojavljivao i narednih godina i decenija. Dio stanovništva nije ni bio evidentiran kao nepismen zbog problema u vođenju statistike, gdje je, očigledno, bilo propusta u sakupljanju i obradi statističkog materijala. Treba istaći da je tokom procesa opismenjavanja stalno bio prisutan problem nepohadjanja nastave školoobavezne djece.

Očito je da se od 1947. do 1951. učinilo dosta u pogledu opismenjavanja stanovništva i Crne Gore i ostalih bivših jugoslovenskih republika, ali ovaj problem nije u potpunosti riješen ni mnogo godina kasnije, jer je i u posljednjoj deceniji minulog stoljeća (1991) u Crnoj Gori registrovano 11,2% nepismenog stanovništva, a u Jugoslaviji 17,3%.

ENLIGHTENMENT AND THE ILLITERACY PROBLEM IN MONTENEGRO AND YUGOSLAVIA FROM 1947 TO 1951

Nenad PEROŠEVIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philosophy, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić
e-mail: nenadp-nk@t-com.me

Miloš KRIVOKAPIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philosophy, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić
e-mail: krivokapicmilos@yahoo.com

SUMMARY

The people's government faced the issue of literacy and education in Montenegro and Yugoslavia immediately after the end of World War II and this problem started to be addressed in the course of the two years of state's reconstruction, from 1945 to 1946. The problem could not be successfully resolved for such a short time, although positive results were visible in reducing the number of the illiterate, establishment of new schools, organization of a number of literacy and professional courses etc. This problem was particularly pronounced in Montenegro, having in mind that Montenegro was one of the least developed republics of the socialist Yugoslavia. Following the adoption of the Five-Year Development Plan for the period from 1947 to 1951 the systematic enlightenment of the population and the general cultural ascent started. The Five-Year Development Plan envisioned a 400-million-dinar investment into the culture and education in Montenegro. In this period, the mass literacy campaigns were conducted, a network of primary and secondary schools was expanded and new libraries were opened as well as numerous cultural canterers, especially in the rural areas. However, despite the efforts and the positive results achieved, the illiteracy problem could not be fully resolved and this problem persisted over the later years: according to 1953-statistics, out of the total Yugoslav population (16,936,573) 6,959,896 people were illiterate or 41% population, while out of the total Montenegrin population (419,873) 197,306 or 47% was illiterate.

Keywords: Montenegro, Yugoslavia, literacy, Five Year Development Plan, population, literacy course

IZVORI I LITERATURA

AJ, 315–28–66 – Arhiv Jugoslavije Beograd (AJ), fond Komitet za škole i nauku pri Vladi FNRJ.

AJ, 317–50–79 – Arhiv Jugoslavije Beograd (AJ), fond Savet za nauku i kulturu Vlade FNRJ.

AJ, 317–22–42 – Arhiv Jugoslavije Beograd (AJ), fond Savet za nauku i kulturu Vlade FNRJ.

AJ, VIII – Arhiv Jugoslavije Beograd (AJ), fond Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije, fasc. VIII.

DACG, 86 – Državni arhiv Crne Gore Cetinje (DACG), fond Ministarstvo prosvjete i nauke Narodne Republike Crne Gore, fasc. 86.

DACG, IV – Državni arhiv Crne Gore (DACG), Odjeljenje za sređivanje i obradu arhivske građe Podgorica, fond Sreski komitet Komunističke partije Jugoslavije Nikšić, fasc. IV.

DACG, 5 – Državni arhiv Crne Gore (DACG), Odjeljenje za sređivanje i obradu arhivske građe Podgorica, fond Pokrajinski komitet (Centralni komitet) Komunističke partije Jugoslavije, fasc. 5.

Popis, 1960 – Popis stanovništva 1953. Starost, pismenost i narodnost. Podaci za opštine prema upravnoj podeli u 1953. godini, (1960), knj. XI. Beograd, Savezni zavod za statistiku.

Petogodišnji plan, 1947 – Petogodišnji razvitak narodne privrede Narodne republike Crne Gore u godinama 1947–1951 (1947), Cetinje, Skupština NR Crne Gore.

V kongres, 1949 – V Kongres Komunističke partije Jugoslavije 21. – 28. jula 1948, stenografske beleške (1949), Beograd, Kultura.

Statistički, 2014 – Statistički godišnjak 2014 (2014), Podgorica, Zavod za statistiku Crne Gore – Monstat.

Pobjeda 4/1946: Pobjeda, br. 4, 26. I 1946.

Pobjeda 5/1947: Pobjeda, br. 5, 2. II 1947.

Prosvjetni rad 11-12/2007: Prosvjetni rad, list prosvjetnih, naučnih i kulturnik radnika Crne Gore br. 11-12/2007.

Babović-Raspopović, S. (2002): Kulturna politika u Zetskoj banovini 1929–1941. Podgorica, Istorijski institut Crne Gore – SANUS.

Dimić, Lj. (1997): Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941, II-III. Beograd, Stubovi kulture.

Dimić, Lj. (1988): Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952. Beograd, IRO „Rad“.

Dimić, Lj. (1999): Ideologija i kultura u Jugoslaviji 1945–1955. Istorijski zapisi, 3-4. Podgorica, Istorijski institut Crne Gore.

Gabrič, A. (2008): Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: od komunističnega Index librorum prohibitorum do ukinitve „verbalnega delikta“. Primerjalna književnost, 31. Posebna številka. Ljubljana.

Gabrič, A. (1991): Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952. Ljubljana, Mladika [=Borec 7-8-9, (1991), 470-655].

Kovačević, B. (1986): Komunistička partija Crne Gore 1945–1952. godine. Titograd, NIO „Univerzitet-ska riječ“.

Lakić, Z. (2001): Crnogorske istorijske teme. Podgorica, Stručna knjiga Beograd–Obod Cetinje.

Lakić, Z. (2008): Dijalog u istoriografiji. Podgorica, Unireks.

Marović, B. (1987): Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945–1953. Titograd, Istorijski institut Crne Gore – NIO Univerzitet-ska riječ.

Omladinska pruga Nikšić-Titograd (1949). Cetinje, Narodna knjiga.

Pejović, D. Đ. (1982): Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918–1941. Cetinje, Obod.

Perović, Č., Ilić, N. (1986): Rad Skupštine Crne Gore 1945–1950. Titograd, Skupština SR Crne Gore.

Starovlah, M. (1996): Osnovna škola u Crnoj Gori 1944–1996. Podgorica, ITP Unireks.